

Tautinio tapatumo politika: teorinės paradigmos paieškos ir modeliai¹

MEILUTĖ TALJŪNAITĖ

Socialinių tyrimų institutas, Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius

El. paštas: taljunaite@gmail.com

Straipsnyje, siekiant palyginti nacionalinių valstybių vykdomą tautinės tapatybės politiką, gilinamasi į teorinės paradigmos apibrėžimą, tautinio tapatumo politikos sampratą, jos sudedamųjų dalių rodiklius, kurie leistų rinkti empirinius duomenis. Nors terminai „tautinis tapatumas“ bei „tapatumo politika“ tiek mokslinėje literatūroje, tiek politikos ar vadybos specialistų yra vartojami gana dažnai, bandymai šiuos du terminus sujungti į „tautinio tapatumo politiką“ suponuoja iš esmės naują darinį, kurio nagrinėjimui pirmųjų dviejų reiškinių aprašymai tiesiogiai yra sunkiai pritaikomi. Pirminė nuostata, kad lietuvių tautinio tapatumo išsaugojimas svetur visų pirma priklauso nuo tų valstybių vykdomos imigrantų integracijos politikos, tyrimo metu vis labiau linko priešinga linkme – kad tautinio tapatumo politikoje svarbiausias vaidmuo tenka nacionalinei valstybei ir jos santykiams su savais piliečiais.

Raktažodžiai: tautinis tapatumas, tapatumo politika, tautinio tapatumo politika, migracija

ĮVADAS

Jau galima išskirti visą tyrėjų kryptį, skatinančių politikos formuotojus iš naujo peržiūrėti tautinės valstybės, kaip pagrindinio tarptautinių santykių objekto, koncepciją. Neretai juos vienija bendras požiūris, kad tautinės valstybės koncepcijai tapus valstybės valdymo ašimi, ji užgožia didžiausią grėsmę žmonijai keliančius dalykus – taršą, terorizmą, pandemiją, klimato kaitą. Negalima nesutikti, kad: „sunku įsivaizduoti tautą, gyvenančią tik vienoje valstybėje, arba valstybę, kurioje gyvena tik viena tauta. Kai kurie tikina, kad būtent Japonija yra puikus tautinės valstybės pavyzdys<...> tekdavo priminti patiems japonams, kad be jų, Japonijoje taip pat gyvena ainei, korėjiečiai, kinai, filipinai ir ryuku. Tačiau jų atsakymas visuomet būdavo: „Taip, bet mums norisi tikėti, jog egzistuoja viena – japonų tauta“. Jie net pradėjo specialias studijas, kuriomis siekiama išsiaiškinti, ką reiškia būti japonu...“ (Stewart 2008).

R. Darhrendorfo (dažniausiai laikomo sinkretinės šalių integracijos paradigmos šalininku dėl jo aiškaus tautinės valstybės, kaip pagrindinio socialinio veikėjo, priskyrimo viršvalstybiniais procesams) nuomone (2006), dėl globalizacijos tautos nebegali tvarkyti savo reikalų: „Jos turi vienytis su kitomis tautomis į tokius darinius, kaip ES <...> Bet toks požiūris yra rizikingas <...> Tautinė valstybė su visomis savo stiprybėmis bei silpnėmis šiandien yra gyva bei sveika. Viena jos stiprybių yra ta, kad tautinė valstybė išlieka vienintele politine

¹ Pagal 2007–2008 m. vykdytą Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo remiamą projektą „Lietuvių tautinės tapatybės išsaugojimas europeizacijos bei globalizacijos sąlygomis: lietuviškumo raiška ir nacionalinės Airijos, Anglijos, Ispanijos, JAV ir Norvegijos tapatybių politikos“ keliamas tikslas – nustatyti dabartinės išvietintos (*displaced*) lietuvių tautinės tapatybės modelius (raiškos būdų įvairovę), emigrantų naudojamų tautinės tapatybės išsaugojimo arba asimiliacijos strategijų turinį bei jų priklausomybę nuo skirtingų valstybių vykdomų tautinės tapatybės politikų.

erdve, kurioje gyvuoja laisvės dvasia <...> Be to, nepaisant naujo identiteto paieškų, europiečiai, lotynų amerikiečiai ar dar kiti mūsų planetos gyventojai <...> kaip namie jaučiasi tik savo šalyje – tautinėje valstybėje, kurios piliečiai jie yra <...> Daug šalių dabar svarsto imigrantų integracijos klausimą. Ką reiškia būti britu, vokiečiu ar amerikiečiu? Tokie migracijos klausimai įgyja reikšmę tik tuomet, jei pripažįstame, kad pilietybė yra apibrėžiama pagal tautas ir tautoms <...> Tautinė valstybė jau daugiau nei du amžius buvo ir išlieka priklausymo ir pilietinio dalyvavimo vienetu“.

Teoriniai įvairių krypčių šalininkų debatai nėra pasibaigę, ir tai liudija, kad šiuolaikinė Europos integracija yra vienu metu tarptautinėje politikoje besireiškiančių konvergencijos ir divergencijos tendencijų išraiška.

TAUTINĖS TAPATYBĖS POLITIKOS TEORINĖS PARADIGMOS

Tautinio tapatumo politikos veiksmingumas vertinamas dviem lygiais: individo ir visuomenės. Vertinimas visuomenės (valstybės) požiūriu siejamas tiek su piliečių dalyvavimu, tiek su jų vertybėmis, demokratijos raiška, žmogaus teisių stebėseną bei tarpkultūrinio bendradarbiavimo (tolerancija, supratimu, pakantumu). Tautinės tapatybės nusakomos kaip socialinės konstrukcijos, kurios perprantamos ir įgyja galios tik socialinėje sferoje.

V. Čiubrinsko (2009) pastebėjimais, tautinė tapatybė dabartinėje naujojoje Europoje jau nėra paprasčiausiu vienareikšmiu kodu pažymėta tautiškumo konstrukcija, kaip, pavyzdžiui, tautinė vėliava, himnas ar herbas. Atvirkščiai, ji vis dažniau naudojama kaip ginčijamasis simbolinis kapitalas, dėl kurio reikia rungtis. Ji neabejotinai yra galingas identiteto politikos fondas, be galo svarbus ne tik identiteto politikai, bet ir renkantis identiteto strategijas.

Veiksmingumo vertinimas (ypač šiuolaikinėje kokybės vadyboje) yra susijęs su rezultatyvumo aspektu. Kokių rezultatų siekimas atitiktų tautinio tapatumo politikos tikslus, daugiausia lemia paradigmos pasirinkimas. Nesant vienos išsirutuliojusios bei nusistovėjusios, tautinio tapatumo tyrimus grindžiančios ir įprasminančios bendros teorinės paradigmos, bandyta išskirti jų keletą.

Pirma paradigma: *tautinio tapatumo kaip masinės emigracijos pasekmės* tyrimai dažniausiai akcentuojant nutautėjimo grėsmę. Ji apima du procesus bei jų aspektus:

- lietuvių emigrantų tautinio tapatumo išsaugojimą kitose šalyse (socialiniai veikėjai – patys emigrantai);
- Lietuvos gyventojų nutautėjimo grėsmę plūstant į Lietuvą kitataučiams (socialinis veikėjas – valstybė).

Įvairūs tyrimai rodo, kad Lietuvos migracijos potencialas ir ateityje išlieka didelis. Nors tikimasi, kad „vyks migrantų apyvarta ir Lietuvos darbo ištekliai nebus „išplauti“, tačiau pastebima ir atvirkštinė tendencija, kai planavusieji išvykti trumpam įsikuria toje šalyje ir nebegrįžta atgal į Lietuvą“ (Sipavičienė 2005: 10).

Bandymus ES lygiu pažinti ir valdyti šį tapimo visateisiais piliečiais procesą atspindi tiek pastangos sukurti Europos pilietinės pilietybės ir įtraukimo indeksą, tiek jo stebėseną. Dauge lyje Europos valstybių imta nuogausti, kad liberalios imigrantų, etninių ir religinių mažumų, ypač musulmonų, integracijos politikos nepasiteisino, todėl būtina imtis griežtesnių priemonių prieš plintantį smurtą ir religinį fanatizmą. Tačiau ES laikosi nuostatos, kad kiekvienos ES valstybės interesas yra įgyvendinti tokias tautinių mažumų ar imigrantų apsaugos teises, kurios yra numatytos ES ir tarptautiniuose dokumentuose, nes tai bus naudinga joms pačioms. Be to, ES pateikia minimalius tautinių mažumų ar imigrantų apsaugos principus, palikdama

ES šalims spręsti, kaip juos įgyvendinti – ES daugiau stebi, kad šalys narės nepažeistų nustatytų principų, ir skatina jų laikytis.

W. Kymlicka (2002) išvelgia du tarpusavyje susijusius procesus: pirma, ryškėjantį tautinių mažumų teisių klausimų „internacionalizavimą“, t. y. šalių santykių su tautinėmis mažumomis vertinimas yra laikomas teisėtu tarptautiniu reikalu – stebėsena ar įsikišimu; antra, ši tarptautinė sistema sukurta tam, kad Vakaruose demokratiniais laikomi tautinių mažumų teisių apsaugos standartai būtų diegiami naujos demokratijos šalyse Rytų Europoje.

Visos šios tautinių mažumų politikos prielaidos yra prieštaringos. Pirmiausia Vakarų šalis laikosi skirtingos politikos etninių santykių atžvilgiu, todėl bandymai nustatyti bendrus minimalius standartus ar geriausią praktiką nebuvo sėkmingi. O tokių politikos modelių „eksporto“ į kitas šalis nauda yra abejotina. Tačiau tautinių mažumų teisių pavyzdys leidžia pateikti, kas yra laikoma vakarietiškais šių teisių standartais ar modeliais.

Antra paradigma: *tautinio tapatumo kaita šalių (ypač Europos valstybių) integracijos procesuose*, kai pagrindiniais socialiniais veikėjais tampa valstybės bei jų vykdoma politika:

- ji visų pirma apibūdinama kaip imigrantų integracijos į konkrečią valstybę politika;
- imigrantų kilmės šalies santykio su savo išvykusiais piliečiais politika (labiausiai paliečianti pilietybės išsaugojimo ar dvigubos pilietybės klausimus).

Europos integracijos teorinių tyrimų sudėtingumą ir fragmentiškumą atskleidžia V. Radžvilas (2009). 2004 m. pirmųjų (senųjų) 15 ES valstybių duomenų pagrindu buvo mėginama sukurti Europos pilietinės pilietybės ir įtraukimo indeksą (*The European Civic Citizenship and Inclusion Index*). Šio bandymo tikslai buvo labai kilnūs – paspartinti ES bendros teisės, laisvės bei saugumo erdvės kūrimą atsižvelgiant į imigrantų įtraukimą iš ES plėtros perspektyvos. Kelių šalių vykdomą politiką pradedama lyginti nuo jų norminių dokumentų bei bendros struktūros keliose srityse: 1) įsitraukimo į darbo rinką; 2) šeimų susijungimo; 3) gyvenimo trukmės toje šalyje; 4) natūralizacijos; 5) nediskriminavimo. Pagal šias penkias kryptis stengiasi sukurti ar parinkti rodiklius, specifinius tai politikos sričiai. Rodiklių parinkimas buvo grindžiamas tuo, kokias teises bei pareigas šalis suteikia imigrantams, lyginant su ES piliečiais. Buvo suskaičiuota beveik šimtas tinkamų rodiklių.

Pabrėžiama, kad šis indeksas netaikomas etninėms mažumoms, turinčioms ES pilietybę, nes jis atspindi legalius darbo migrantus bei jų šeimos narius, dažniausiai įvardijamus kaip „legalūs atvykėliai iš trečiųjų šalių“, todėl lietuvių judėjimui bei įsitvirtinimui kitose ES šalyse tiesiogiai aprašyti jis nenaudojamas. Indeksas taip pat nieko negali pasakyti apie migrantų kultūrinę integraciją ar jų politinį dalyvavimą. Jis apsiriboja tik tomis specifinėmis politikomis, kurios susijusios su pilietine pilietybe bei dalyvavimu darbo rinkoje. Todėl šis indeksas, pavyzdžiui, neatspindi migrantų įsitraukimo į jų vietines bendruomenes ar politinio aktyvumo, kuris neabejotinai yra vienas svarbiausių migrantų įtraukimui. Beje, į pastarąjį ES projektą ketinta įtraukti politinio dalyvavimo rodiklius, tačiau dėl labai ribotų šaltinių ar duomenų trūkumo pirmame projekto etape to teko atsisakyti.

Kiekvienos šalies migracijos istorija bei joje susikūrusios bendruomenės tik tai šaliai savitu būdu formavo šalies migracijos politiką, bet tai nėra priežastis nepaisyti politikos reikšmės bei jų palyginimo. Lygybės įteisinimas bei pagrindinių žmogaus teisių gynimas yra tas minimumas, kuriuo grindžiamas piliečių ar atvykėlių įtraukimas. Teigiama, kad atvykėlių atžvilgiu socialinis įtraukimas prasideda vietinių bendruomenių lygmenyje.

Europos pilietinės pilietybės ir įtraukimo indekso ES projekto ataskaitoje pabrėžiama, kad Indeksas neišreiškia jokių *priežastinių ryšių tarp politikos ir imigrantų sąlygų*. Indeksas

matuoja politikas, bet ne jų vykdymo rezultatus. Norminė indekso struktūra orientuojama į politikų suderinamumą, kuris turėtų sudaryti palankias sąlygas imigrantų integracijai.

Tai vėlgi nereiškia tiesioginio ryšio tarp galimybių ir jų įgyvendinimo atskirose šalyse, kadangi realios sąlygos priklauso ne vien nuo politikos: šalies užimtumo politika gali būti labai palanki atvykėliams, bet dėl jų turimų įgūdžių, išsimokslinimo ar požiūrio į moterų darbą ir pan. sunkiai įgyvendinama.

Pagrindinės Europos pilietinės pilietybės ir įtraukimo indekso projekto išvados (*The European Civic Citizenship and Inclusion Index* 2004):

1. Trūksta duomenų apie imigrantų įtraukimą ir pilietybę ES šalyse narėse.
2. ES šalys narės bendrus sutarimus įgyvendina labai skirtingais būdais.
3. ES šalys narės ženkliai skiriasi pagal išskirtas penkias sritis.
4. Šalių, turinčių ilgą ar santykinai trumpą migracijos istoriją, vykdomos politikos iš esmės nesiskiria.
5. Nors imigrantų statusą santykinai sunku yra gauti, be to, jis yra silpnai apsaugotas, su juo susiejama nemažai svarbių teisių.
6. Nors šalyse yra pritaikyti palyginamieji svarbūs antidiskriminaciniai įstatymai, jie menkai įgyvendinami, nepakankamai užtikrinama nediskriminacija tautiniu pagrindu.
7. Natūralizacija išlieka viena pagrindinių ES šalių narių problemų. Tai atspindi tebevykstančios diskusijos apie migraciją kaip ilgalaikį ar trumpalaikį reiškinį.

Įvardijami apribojimai:

- Tinkamų duomenų stoka neleidžia įvertinti, ar nacionalinės valstybės įgyvendina savo formuluojamus tikslus (užimtų gyventojų bei darbo vietos kvotas pagal Lisabonos strategiją): „Nors šalys sistemingai kaupia duomenis apie kiekvieną karvę ar vištą ES kaip dalį Bendros žemės ūkio politikos, migracija atrodo pernelyg politiškai jautri sritis ir šalys narės per daug skiriasi, kad sistemingai būtų renkami palyginamieji duomenys“.
- Ar nacionalinės valstybės vadovaujasi priimtais susitarimais?
- Tose šalyse, kuriose pavyksta gauti duomenis, išryškėja, kad daugelyje sričių jos neįgyvendina deklaruojamų ketinimų.

Trečia paradigma: *tautinio tapatumo vaidmens stiprinant ir išsaugant šalies valstybingumą tyrimai*. Tautinio tapatumo politikos modeliavimas implikuoja tapatumo priskyrimą tam tikrai socialinei strategijai ir / ar net ideologijai. Dažnos įvairių autorių pastangos tapatumo politiką sieti su šalies užsienio politika, pabrėžiant, kad tautinis tapatumas yra glaudžiai susijęs su įvairiomis koncepcijomis apie suverenitetą ir valstybingumą (žr., pavyzdžiui, Aggestam 1999). Pripažįstama, kad brėždama suvereniteto ir valstybingumo kontūrus šalies užsienio politika formuoja piliečiams tam tikrą kolektyvinio tapatumo sociopolitinę vaizduotę. Užsienio politikos vykdytojų retorika dažnai išreiškia subjektyvius bendrus kultūrinės grupės jausmus, susijusius su specifinėmis tradicijomis, institucijomis, teritorijomis, mitais ar ritualais. Šios tapatumo išraiškos atskleidžia, kaip užsienio politikos vykdytojai mato istoriją, dabartį ar ateities politines preferencijas. Visa tai internacionalizavus, šie tautinio tapatumo rodikliai gali tapti politinės kultūros dalimi bei šalies užsienio politikos „nacionaliniu stiliumi“.

Tradiciškai tautinė valstybė remiasi prielaida, kad jos piliečių pareiga – kovoti, kad neišnyktų kolektyvinis valstybės gyventojų tapatumas. Kalbant apie tautinio tapatumo politiką tikslinga tirti (bei formuoti):

- Nacionalinės valstybės santykį su jos piliečiais nepriklausomai nuo to, kurioje valstybėje jie yra (potencialus ryšių išsaugojimas valstybės iniciatyva).
- Kitų (priimančiųjų) valstybių politiką imigrantų atžvilgiu (vadinamoji imigrantų integracijos politika, tačiau tiriant tautinio tapatumo politiką tik tuo aspektu, kiek kitos šalies veiksmai skatina ar leidžia imigrantams išsaugoti savo tautinį tapatumą).
- Valstybių politiką jų tautinių mažumų atžvilgiu.

Tradiciškai politikos buvimas apibrėžiamas politinės dienotvarkės egzistavimu, institucinėmis struktūromis, atsakingomis už jos vykdymą, ypatingą dėmesį kreipiant į finansavimo strategiją bei socialinius veikėjus. Valstybės parama politikai dažniausiai nulemia didesnę piliečių dalyvavimą. Ne mažiau tradicinis yra siekis apibūdinti tam tikrą politiką labiau per jos normatyvinius konstruktus (dokumentų analizę) nei politikos įgyvendinimo rezultatų analizę.

Tautinio tapatumo politika kaip *normatyvinis konstruktas* neišvengiamai iškelia šiuos klausimus:

- Ar egzistuoja bendra tautinio tapatumo politika atskiroms šalims (ES, JAV), ar bent bendri jos dėmenys?
- Ar tai iš tiesų yra politika, ar tik tam tikros intelektualinės pastangos ją kurti?
- Kokie yra tautinio tapatumo politikos normatyvinio reguliavimo lygiai: šalies, tarpvalstybinis ar globalus?

Galima *a priori* numatyti kai kuriuos tautinio tapatumo politikos įgyvendinimo rezultatus, kuriuos būtų galima apibūdinti kaip *empirinį konstruktą*, apimančius skirtingas šalis:

- Egzistuoja tautinio tapatumo politikos skirtumai tarp šalių.
- Egzistuoja socialinė nelygybė tarp šalių ir šalies viduje.
- Nelygybė tarp šalių atspindi šalių struktūrinius (kultūrinius) skirtumus, siejasi su darbu (užimtumu), šeima (demografija, stabilumu, mobilumu).
- Šalyse skiriasi nelygybės mastas ir jos pasireiškimai.
- Šalių klišės įgyvendinant tautinio tapatumo politiką ir „elgsenos modeliai“ panašūs.
- Šalių galimybės įveikti klišes labai skiriasi.

Suverenos valstybės, siekiančios įgyvendinti nacionalinius interesus, išlieka pagrindiniais Europos integracijos veikėjais. Pagal Lietuvos Europos Sąjungos politikos 2008–2013 metų strategines kryptis (p. 12): „Lietuva stengsis palaikyti pusiausvyrą darbo rinkoje, skatindama mobilumą pačioje šalyje ir **plėtodama ryšius su jau išvykusiais dirbti į užsienį Lietuvos gyventojais** <...> atsižvelgdama į grįžtančiųjų srautus, reguliuos darbo jėgos migraciją ir numatys imigrantų integracijos į Lietuvos visuomenę ir darbo rinką priemones“.

I. Prizelio išleistoje knygoje (2007) *National Identity and Foreign Policy: Nationalism and Leadership in Poland, Russia and Ukraine* remiamasi prielaida, kad susiformavusi visuomenės savimonė (savęs suvokimas) smarkiai veikia bet kurios šalies užsienio politiką. Pritaikęs ją Rusijai, Lenkijai ir Ukrainai jis tvirtina, kad tautinis tapatumas yra besikeičianti koncepcija, kurią veikia tiek vidiniai, tiek išoriniai veiksniai (įvykiai), manipuliavimas kolektyvine atmintimi apie valstybinę santvarką. Ryški tampa visuomenės naratyvo ir jos užsienio politikos sąveika.

Iš dalies su šiais I. Prizelio pastebėjimais siejasi natūralizacijos (kaip pilietybės suteikimo svetimšaliui) modelių paieškos; galiausiai daroma išvada, kad kiek yra šalių, tiek ir natūralizacijos variantų. Dar svarbiau, kad pilietybės suteikimo tvarka šalyse ne tik kiekvienu atveju yra individuali, ji gali būti visai priešinga kaimyninėse valstybėse. Klasikiniu pavyzdžiu jau tampa trys Baltijos valstybės, kurios ekonominiame ar politiniame kontekste dažnai suprantamos kaip vientisas regionas, tačiau natūralizacijos politika, o kartu ir tautinių mažumų padėtis

čia skiriasi. Pabrėžiama, kad istorija buvo lemiamas veiksnys Baltijos šalių natūralizacijos politikų skirtumams. Etnokultūrinė pilietybės samprata Vokietijoje sukūrė bene griežčiausią natūralizacijos tvarką. Ne ką tenusileidžia Graikija. Pastebėta, kad sudėtinga natūralizacijos tvarka ne tik apsunkina imigrantų ar tautinių mažumų padėtį, bet ir formuoja abejingą ar net priešišką daugumos požiūrį į mažumas. Graikijoje (pagal Eurobarometro daugkartinius tyrimus²) neigiamas požiūris į mažumas viršija ES vidurkį; manoma, kad mažumos gali sukelti nedarbą, padidinti nesaugumą. Jei vokiečių palankumas imigrantams yra gana menkas, jie dažniau negu kiti europiečiai pritaria imigrantų repatriacijai, tai kaimyninėje Danijoje pilietybę norintiems gauti užsieniečiams apribojimai taikomi tik tuomet, jeigu asmuo buvo įvykdęs nusikaltimą. Tyrimo duomenimis, kas penktas europietis pasisako už kultūrinę asimiliaciją, t. y. mano, kad tautinių mažumų atstovai turi atsakyti savo kultūros, jeigu nori tapti visaverčiais visuomenės nariais. Per eilę metų taip manančių respondentų nemažėja. Daugumos apklaustųjų nuomone, mažumos kelia grėsmę socialinei tvarkai ir gerovei, o nedidelę jų dalį asmeniškai trikdo tautinių mažumų buvimas.

Pasirodo pirmieji bandymai pažinti *pačios valstybės tapatumą*, o pastarąjį susieti su šalies vykdoma užsienio politika. A. Ilgit (2008) valstybės (Vokietijos) tapatumą bando aprašyti per tos šalies politinių partijų nuostatų ir jų raiškos analizę.

Tautinės tapatybės politikos administravimo koncepcija yra tapsmo stadijoje, kai yra daugiau klausimų nei atsakymų. Pati „politikos“ idėja nėra nei tiksli, nei akivaizdi. Hogwoodas ir Gunnas (pagal Parsons 2001: 28) nurodo dešimtį dabartinės „politikos“ termino vartosenos variantų, kur ji suvokiama kaip: tam tikros veiklos srities įvardijimas; bendro tikslo ar geidžiamos padėties išraiška; specifiniai siūlymai; valdžios sprendimai; formalus sankcionavimas; programa; išeiga; rezultatas; teorija arba modelis; procesas. Markas Dixonas (Discovering Identity 2007) iškėlė tapatumo vadybos problemą bei formulavo vadybai aktualius klausimus, suskirstęs juos į tris grupes: administracinio pobūdžio (tapatumo vadyba, tarpusavio santykiai bei tapatumo politikos), kontrolės (tapatumo politikos įgyvendinimo) bei audito (norėtųsi teigti – stebėsenos, nes turinys nusakomas kaip „užtikrinti tapatumo politikos stebėseną“).

Tapatybės „vadyba“, arba manipuliavimas, bet kuriuo ir bet kurio paveldo – ypač nacionalinio – aspektu vyksta ne tik nacionalinės valstybės viduje, bet ir už jos ribų. Kevinas Hetheringtonas (1998: 10) pabrėžia, kad ir tapatumo praktika, ir politika gali sukelti visuomenės pokyčius, kurie gali būti globalūs, lokalūs, sąmoningai formuojami ir nevalinga socialinės reprodukcijos raiška. Šis autorius tapatumo raiškas susieja su socialiniais judėjimais, įpindamas platesnį kultūrinį kontekstą.

Ketvirta paradigma: *tautinio tapatumo klausimų tyrimai transnacionalinio tapatumo formavimosi kontekste*; jos plėtojimas siejamas su S. Castles (2006) vardu bei V. Čiubrinsko (2005) ar J. Kuznecovienės (2009) straipsniais, atitinkančiais pastarąjį projektą.

TAUTINIO TAPATUMO POLITIKA NACIONALINĖS VALSTYBĖS PARADIGMOJE: PILIEČIO IR VALSTYBĖS SANTYKIS

Remiantis viešosios nuomonės apklausomis, Europoje galima išskirti didesnio palankumo arba priešiško tautinėms mažumoms regionus. Neigiamos tendencijos būdingos „nedraugiška“ mažumų kalbų politika ar sudėtingesniais natūralizacijos reikalavimais pagarsėjusioms valstybėms – jau minėtoms Vokietijai bei Graikijai. Prancūzijos piliečiai tautinėse mažumose

² Attitudes towards minority groups in the European Union. Prieiga per internetą: http://europa.eu.int/comm/public_opinion/archives/ebs/ebs_123_analysis.pdf. P.12

taip pat įžvelgia socialinio konflikto galimybę – tik kas trečias prancūzas nemano, kad mažumų grupės gali pažeisti socialinės gerovės sistemą; kita vertus, dauguma piliečių įsitikinę, kad rasinė, religinė ir kultūrinė Prancūzijos įvairovė sustiprina šalį (tikėtina, tai – Prancūzijos pilietinio pilietybės modelio raiška). Daugiakultūrinis optimizmas sumažėjo ir Didžiojoje Britanijoje – vis mažiau britų mano, kad iš įvairių rasių, religijų ir kultūrų piliečių sudaryta visuomenė yra stipresnė; daugėja reikalavimų repatrijuoti imigrantus.

Pagal šias apklausas „draugiški“ tautinėms mažumoms ir kitataučiams yra pietvakariniai Europos Sąjungos regionai – italai, ispanai. Ispanai bene mažiausiai baiminasi prarasti socialinę gerovę, jų netrikdo kitos tautybės žmonės. 2005 m. vasario 20 d. Ispanijoje įvykusiame referendume dėl Europos Sąjungos Konstitucinės sutarties net 76,7 % rinkėjų pasisakė „už“, vyravo du argumentai: „Esminė ES kūrimui“ bei „Stiprina šalies vaidmenį ES / pasaulyje“. Ispanijos teritorijoje esančios regioninės mažumos yra pripažintos šalies Konstitucijoje ir mažumų Autonomijos statutuose. Prancūzija vertinama kaip demonstruojanti mažumoms abejingumą ir stiprinanti prancūzų kalbos pozicijas, o Graikija – kaip vykdanči aktyvią priešišką tautinių mažumų kalbos politiką. Pagal G. Delanty (2001), individo politinį tapatumą formuoja jo santykis su tauta. Pilietybės sampratos kilmė siejama su laisvės idėja, o ši yra glaudžiai susijusi su tautiškumo principu (pilietybė → laisvės idėja → tautiškumas).

Apibūdinant tautinio tapatumo išsaugojimą akcentuojamas *asmens ir nacionalinės vertybės ryšys* (2006 m. Europos Tarybos rekomendacija dėl „tautos“ (nacijos) koncepcijos³). Šis ryšys ne *lemia*, bet *reiškia* asmens priklausymą valstybei, tik buvusį ar esamą teisinį? Būtent asmens ir valstybės teisinis ryšys reiškia, kad asmuo įgyja (turi) specifines šios valstybės piliečio savybes, specifinį statusą, leidžiantį jam turėti visas teises, laisves ir pareigas, kurias turi tik piliečiai. Neretai teigiama, jog asmens ir valstybės nuolatinį ryšį rodo asmens ir valstybės tarpusavio teisių bei pareigų visuma. Šioje teisių ir pareigų visumoje privalo būti tokios asmens teisės ir pareigos, kurias turi tik piliečiai. Kita vertus, nurodytoje teisių ir pareigų visumoje valstybė privalo turėti tokias teises ir pareigas, kokias ji suteikia tik piliečiams.

VALSTYBIŲ VYKDOMOS TAUTINĖS TAPATYBĖS POLITIKOS MODELIAI

Išskirti šie galimo modeliavimo kriterijai (toks skirstymas nėra griežtas):

1. Valstybės ir piliečių santykių turinys.
2. Pilietybės koncepcija (apimanti ir natūralizacijos modelius).
3. Pagal tai, koks statusas valstybėje suteikiamas kalbinėms mažumoms.
4. Suteikiamos dalyvavimo teisės politinėje ir pilietinėje sferoje.
5. Imigrantų integracijos politika, kurios objektas yra:
 - a) vienodos teisės ir galimybės, nepaisant asmens etninės ir kultūrinės kilmės;
 - b) socialinė sanglauda, paremta kultūrine įvairove;
 - c) socialinė plėtra, pagrįsta abipuse pagarba ir tolerancija.
- 4) Šalyje vyraujanti emigrantų *etninės kultūrinės erdvės konstravimo strategija* (Kuznecovienė 2009).

ETNINIS Į VALSTYBĘ ORIENTUOTAS MODELIS (būdingiausias Vokietijai; tinka Austrijai, Danijai, Italijai, Graikijai, Lietuvai, Norvegijai). Tautą apibūdina etninėmis sąvokomis, glaudžiai sieja su

³ Council of Europe, Parliamentary Assembly. The concept of „nation“. Recommendation 1735 (2006).
Prieiga per internetą: <http://file//localhost/D:/Documents%20and%20Settings/Orientas/Desktop/nation.htm>

kultūra ir kalba. Vokietijos funkcinės asimiliacijos modelis yra paremtas *jus sanguinis*, etninės pilietybės, išraiška. Vokietijoje integracija į daugumos visuomenę yra sunkiai prieinama ne vokiečių kilmės imigrantams, tačiau ypač atvira etniniais vokiečiams, repatriantams iš Rytų ar Vidurio Europos. Pagal *funkcinės asimiliacijos modelį* vyksta socialinė, ekonominė imigrantų integracija, tačiau nesuteikiamos dalyvavimo teisės politinėje ir pilietinėje sferoje. Pastarasis integracijos modelis būdingas gilią etnines tradicijas turinčioms ES valstybėms narėms: Austrijai, Danijai, Italijai, Graikijai. Kalbos požiūriu – tai dažniausiai santykinai homogeniškos valstybės (pvz., Airija, Portugalija), oficialiai laikomos vienakalbėmis. Jų kalbos politikos objektas yra tik nacionalinė kalba, pripažinta vienintele oficialia tos šalies kalba. Pastebima orientacija į asimiliaciją: imigrantai įsilieja į daugumos visuomenę ir tampa bei laiko save jos nariais (pvz., lietuviais, amerikiečiais) arba vyksta tirpinančio *tautų katilo* asimiliacija – imigrantai susilieja su vietiniais sudarydami naują visuomenę. „Daugiaetniškumu kontekstualizuota sociokultūrinė aplinka, kurioje vyksta tautinės tapatybės daryba, sureikšmina etninę tapatybę, provokuoja kiekvieno joje dalyvaujančio individo buvimą *kažkuo* etnine prasme, priversdama kiekvieną „turėti“, praktikuoti ir reprezentuoti etninę tapatybę“ (Kuznecovienė 2009).

PILIE TINIS ATVIROS VISUOMENĖS MODELIS (Prancūzija, JAV). Pilietybė suteikiama visiems gyventojams nepriklausomai nuo tautybės (kilmės) – svarbu tapatumas ir aktyvus dalyvavimas nacionalinėje kultūroje. Prancūzijos *politinės asimiliacijos modelis* yra paremtas į visuomenę orientuota asimiliacine etnonacionaline savivoka ir *jus soli*, pilietinės pilietybės, išraiška. Imigrantai, įgydami valstybės pilietybę, tampa nedaloma visuomenės dalimi. Priskirtinos daugiatautės ir daugiakalbės valstybės, kuriose kalbinės mažumos sudaro daugiau nei 10 % visų tos šalies gyventojų (pvz., Ispanija, Belgija, Prancūzija). Dėl šios priežasties regionų kalbos turi oficialų statusą (t. y. laikomos regioninėmis oficialiomis kalbomis), be to, kiekvienas toks regionas vykdo savarankišką kalbos politiką. Šiam modeliui priskiriama dalis oficialiai vienakalbėmis laikomų valstybių, kuriose numatytas specialus kalbinių mažumų teisių reglamentavimas. Šio tipo valstybėse gali būti pripažįstamos kalbinės mažumos, suteikiant joms ribotą (regioninį) statusą ar net imantis priemonių jų išsaugojimui. Šią valstybių grupę galima skirstyti į du pogrupius pagal tai, ar šalis iš tiesų yra beveik vienakalbė (pvz., Portugalija), ar vienkalbystę joje siekiama įtvirtinti politiniais sumetimais (pvz., Prancūzija). Būdinga orientacija į omnikultūriškumą: pabrėžiama tai, ką žmonės turi bendra tarpusavyje, svarbiausia ne skirtumai, bet panašumai (žmogiškasis tapatumas). Skirtumai – ne kliūtis, greičiau privalumas, o švietimas yra svarbus omnikultūriškumo politinės ideologijos įrankis. Imigrantų naudojama tapatybės darybos strategija – „*imigrantų kultūrinio atvirumo strategija*“ (Kuznecovienė 2009).

DAUGIAKULTŪRINIS MODELIS (Jungtinė Karalystė). Didžiajai Britanijai būdingas daugiakultūrinis integracijos modelis ir daugiakultūrinės pilietybės modelis. Pastarasis modelis paremtas pliuralistine demokratijos koncepcija, pripažįstančia etninių ir kultūrinių skirtumų koegzistavimą. Daugiakultūrinis integracijos modelis taikomas Didžiojoje Britanijoje, Švedijoje ir Nyderlanduose, be to, apima valstybes, kuriose kalbinės mažumos sudaro iki 10 % visų tos šalies gyventojų (pvz., Didžioji Britanija, Danija, Vokietija, Suomija, Graikija, Italija, Olandija, Austrija, Švedija). Pagal kalbinių mažumų teisių apsaugą (Didžioji Britanija, Olandija) šiam modeliui priskiriamos ir vieną oficialią kalbą turinčios valstybės, pripažįstančios kalbinių mažumų egzistavimą ir taikančios įvairias priemones šioms kalboms saugoti bei plėtoti, tačiau tautinių mažumų kalbų statusas apribotas. Čia patektų kalbinio federalizmo principu

besivadovaujančios valstybės (Belgija, Šveicarija): pagal šį principą visų konkrečioje valstybėje gyvenančių kalbinių bendruomenių kalboms pripažįstamas oficialus nacionalinio lygmens statusas. Priskirtinos ir oficialiai daugiakalbėmis laikomos valstybės, kai šalis turi po kelias oficialiąsias kalbas, kurios apima visą šalies teritoriją (t. y. nėra pasiskirsčiusios tik regionais): Airija, Suomija, Liuksemburgas įstatymiškai įtvirtino nuostatas, kad visos šalyje vartojamos kalbos yra lygiateisės. Asimiliacija suvokiama kaip politiškai nekorektiška tapatumo politika: a) *laissez-faire* daugiakultūriškumas – rinka nusprendžia, kurios grupės vyrauja ir kurios išnyksta; b) aktyvus daugiakultūriškumas – valstybė reguliuoja grupių tarpusavio santykius, remdama įvairių grupių kultūrą, kalbas ir religijas. Reiškiasi „*emocinio saistymosi su kilmės kraštu strategija, kontekstualizuota imigrantų susisaistymu su abiem, tiek kilmės, tiek rezidencijos, visuomenėmis*“ (Kuznecovienė 2009).

IŠVADOS

Lietuvai tapus Europos Sąjungos nare ir realizavus vieną svarbiausių šalies valstybingumo įtvirtinimo tikslų, kyla nauji iššūkiai įtvirtinti savo šalies vardą (formuluojamą kaip valstybės autoriteto stiprinimas) bei tapti patrauklia valstybe tiek savo, tiek kitų šalių piliečiams. Nemaža dalis šalies įvaizdžio („šalies autoriteto“, „valstybės tapatumo“) formavimo funkcijos siejasi su nacionalinės valstybės piliečių tapatumo politikos kūrimu. Pastaroji išreiškia šalies ir užsienio politikų vienovę, tačiau sričių ir rodiklių identifikavimui būtina palyginti normatyvinius bei empirinius duomenis. Pirmųjų pastangų suformuoti tautinio tapatumo politikos teiginiai verifikuojami konkrečių lietuvių emigrantų empirinių tyrimų metu.

Tautinio tapatumo politika „rėminama“ skirtingais konceptualiais rėmais. Nesuformulavus Lietuvai dabartiniu laikotarpiu priimtinausios teorijos, jos administravimo įžvalgas galima konstruoti tik remiantis bendriausiais vadybos dėsningumais.

Kuriant tautinio tapatumo politiką susipina teisės, politikos, vadybos, kultūrologijos bei sociologijos mokslai. Nemaža dalis kategorijų, kaip ir skirtingų politikos sričių, persidengia. Todėl *a priori* yra gana sudėtinga nusakyti, kokį vaidmenį šalis atlieka konkrečiu momentu formuodama savo valstybinį tapatumą, kokia yra valstybinio tapatumo ir piliečių tautinio tapatumo (bei jo išsaugojimo) sąveika. Kita vertus, formuojant lietuvių tautinio tapatumo politiką yra stiprios dvi, viršvalstybinės ir į nacionalinę valstybę orientuotos, Europos integracijos paradigmos ir neišvengiama vienovės paieška, šaliai esant ES nare.

Gauta 2009 03 01

Priimta 2009 10 15

Literatūra

1. Aggestam, L. 1999. „Role conceptions and the politics of identity in Foreign policy”, *ARENA Working Papers* WP 99/8.
2. Castles, S. et al. Integration Mapping the Field. *London Home Office Online Report* 28/03, December 2002. Prieiga per internetą: <http://www.homeoffice.gov.uk/rds/pdfs2/rdsolr2803.doc>. (žiūrėta 2006 04 01).
3. Castells, M. 2006. *Tapatumo galia*. Vilnius: Poligrafija ir informatika.
4. Čiubrinškas, V. 2005. „Transnacionalinis identitetas ir paveldas: lietuviškumas diasporoje“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 2.
5. Dahrendorf, R. 2006. „Tautinė valstybė grįžta“, *Veidas* 16 (2006 m. balandžio 20 d.): 35 (pagal: Project Syndicate / Institute for Human Sciences, 2006. www.project-syndicate.org).
6. Discovering Identity: Mark Dixon's quest to explore the world of Identity Management 2007. Prieiga per internetą: http://blogs.sun.com/identity/entry/identity_and_access_management_introspection
7. Delanty, G. 2002. *Europos išradimas: idėja, tapatumas, realybė*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.

8. Ilgit, A. 2008. "German Foreign policy in the 1990s: state identity through partisan lenses", *Paper presented at the annual meeting of the ISA's 49th ANNUAL CONVENTION, BRIDGING MULTIPLE DIVIDES, Hilton San Francisco, SAN FRANCISCO, CA, USA, Mar 26, 2008* <Not Available>. Prieiga per internetą: http://www.allacademic.com/meta/p254353_index.html (žiūrėta 2008 10 08).
9. Hetherington, K. 1998. *Expressions of Identity: Space, Performance, Politics*. Sage Publications.
10. Kymlicka, W. 2002. *Multiculturalism and Minority Rights: West and East*. Prieiga per internetą: http://www.ecmi.de/jemie/download/Focus4-2002_Kymlicka.pdf (žiūrėta 2004 10 10).
11. Lietuvos Europos politikos strategijos trumpuoju ir vidutiniu laikotarpiu gairės: tyrimo santrauka. 2006. Ž. Vaičiūnas, L. Kasčiūnas, E. Motieka ir kiti. Vilnius. Prieiga per internetą: [http://www.ssc-lietuva.lt/picture/upload/ssc_leps_santrauka_20061119\(1\).pdf](http://www.ssc-lietuva.lt/picture/upload/ssc_leps_santrauka_20061119(1).pdf)
12. Kuznecovienė, J. 2009. „Lietuvių imigrantų tautinės tapatybės darybos strategijos Airijoje, Anglijoje, Ispanijoje ir Norvegijoje“, *Filosofija. Sociologija* 20(4).
13. Lietuvos valstybės ilgalaikė strategija lietuvių emigracijos ir išeivijos atžvilgiu. 2006. Strateginių studijų centras.
14. Parsons, W. 2001. *Viešojo politika: politikos analizės teorijos ir praktikos įvadas*. Vilnius: Eugrimas.
15. Prizel, I. 2007. "National Identity and Foreign Policy: Nationalism and Leadership in Poland, Russia and Ukraine", *Series: Cambridge Russian, Soviet and Post-Soviet Studies* 103. The Johns Hopkins University.
16. Radžvilas, V. 2009. „Europos integracijos tyrimai: teorinės paradigmos paieškos“, *Politologija* 3(55): 31–67.
17. Sedelmeier, U. 1999. "Accommodation beyond self-interest: identity, policy paradigms, and the limits of a rationalist approach to EU policy towards Central Europe", Paper presented at the *ECSC Biennial International Conference, Pittsburgh, USA, 2–5 June 1999*.
18. Stewart, D. 2008. „Tautinės valstybės mito pabaiga“, *Verslo žinios*, 2008 m. rugsėjo 8 d. Prieiga per internetą: www.policyinnovations.org.
19. Sipavičienė, A. 2005. *Tarptautinė migracija besikeičiančiame geopolitiniame kontekste: iššūkiai Lietuvai*. Habilitacijos procedūros apžvalga. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas.
20. *The European Civic Citizenship and Inclusion Index*. 2004.

MEILUTĖ TALJŪNAITĖ

National identity policy: in search of theoretical paradigm and models

Summary

The article is an attempt to describe the possible theoretical approaches towards the national policy of identity. It analyses the problematic and abundance of various indicators of national identity formation and / or preservation in the context of migration, integration policy. The possible directions of national identity politics significant to the formation and preservation of Lithuanian national identity are explored. The article correlates with the project "Retention of Lithuanian national identity under conditions of Europeization and globalization: patterns of Lithuanian-ness in response to identity policies in England, Ireland, Norway, Spain and the USA" (funded by the Lithuanian State Science and Studies Foundation) which aims at revealing the ways the Lithuanian national identity is changed when exposed to migrant experiences.

Key words: national identity, policy of identity, policy of national identity, migration